

Mutlak İttifaktan Özerkleşme Arayışına: Soğuk Savaş Bağlamında Türk Dış Politikasının Panoraması (1945-1975)

From Absolute Alliance to the Pursuit of Autonomy: A Panorama of Turkish Foreign Policy in the Context of the Cold War (1945-1975)

Özet

Soğuk Savaş döneminin ortaya çıkardığı iki kutuplu sistem, yaklaşık yarım yüzyıl boyunca uluslararası ilişkilerin yönünü belirleyen en önemli parametre olmuştur. ABD ve SSCB ekseninde şekillenen bu küresel rekabet/mücadele ortamı, özellikle jeopolitik kutuplaşmanın yoğun olduğu bölgelerdeki devletlerin hareket alanlarını sınırlandırmıştır. İki kutbun sınır hattında bulunan Türkiye de bu dönemde dış politika açısından manevra alanı daraltılan ülkelerin başında yer almıştır. SSCB'nin, güvenliği ve egemenliği tehdit edecek nitelikte emperyal taleplerde bulunması, Türkiye'yi özelde ABD, genelde Batı Bloku ile ittifak kurmaya zorlamıştır. Bu doğrultuda birçok adım atılarak sıkı bir bütünleşme içerisine girilmiştir. Ancak 1950'lerin ortalarından, özellikle 1960'lardan itibaren müttefiklik sınırları içerisinde kalmakla birlikte bu ittifak ilişkisinin derecesi giderek sorgulanmış ve dış politikada özerklik arayışı başlamıştır. Bu çalışmada da 1945-1975 dönemi Türk dış politikası süreklilik ve değişim unsurları çerçevesinde incelenerek, özerkleşme arayışının arkasındaki dinamikler ortaya konulmuştur. Kıbrıs konusunda Türkiye'nin yalnız bırakılması, ekonomik ilişkilerin tek yanlı bir bağımlılığa dönüşmesi ve Füze Krizi'nin ittifak ilişkisini sorgulamayı beraberinde getirdiği; ABD ile Sovyetler Birliği arasında yumuşama sürecinin başlaması ve kamuoyunun dış politikaya ilgisinin artmasının ise özerkleşme arayışı sürecinde işlevsel bir kolaylık sağladığı ileri sürülmüştür.

Abstract

The bipolar system that emerged during the Cold War was the most important parameter determining the direction of international relations for nearly half a century. This global competition/struggle, shaped around the US and the USSR, limited the room for maneuver of states, especially those in regions with intense geopolitical polarization. Turkey, situated on the border between the two poles, was among the countries whose foreign policy maneuvering space was narrowed during this period. The USSR's imperial demands, which threatened Turkey's security and sovereignty, forced Turkey to form an alliance with the US in particular and the Western Bloc in general. In this direction, many steps were taken, leading to a close integration. However, from the mid-1950s, and especially from the 1960s onwards, while remaining within the boundaries of the alliance, the degree of this alliance relationship was increasingly questioned, and a search for autonomy in foreign policy began. This study examines Turkish foreign policy during the 1945-1975 period within the framework of continuity and change, revealing the dynamics behind the search for autonomy. It is argued that Turkey's isolation on the Cyprus issue, the transformation of economic relations into a one-sided dependency, and the Missile Crisis led to questioning the alliance relationship; while the beginning of the détente process between the US and the Soviet Union and the increased public interest in foreign policy provided a functional ease in the process of seeking autonomy.

Bülent Bal

Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Gümüşhane, Türkiye bbal@gumushane.edu.tr
Orcid No: <https://orcid.org/0000-0001-7981-2463>

Article Type / Makale Türü

Research Article / Araştırma Makalesi

Anahtar Kelimeler

Türkiye, Soğuk Savaş, Güvenlik, İttifak İlişkileri, Dış Politikada Özerkleşme

Keywords

Turkey, Cold War, Security, Alliance Relations, Autonomization in Foreign Policy

JEL Codes: D74, F02, P16

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Submitted: 04 / 01 / 2025

Accepted: 27 / 02 / 2026

Giriş

Türkiye'nin bulunduğu coğrafya ve onun hinterlandı, tarihsel olarak sosyal ve siyasal hareketliliğin en yoğun olduğu bölgelerden biri olmuştur. Osmanlı Devleti gibi bölgeye jeoekonomik ve jeopolitik unsurlar bakımından hakim olan bir devlet, belirleyici ve dizayn edici bir aktör olurken, hem siyasi hem ekonomik hem de zihinsel/özgüven kapasitesi daha küçük ölçekli bir devlet ise aynı başarıyı gösterememiştir. Doğal hinterlandı olan Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Doğu'dan dışlanarak Anadolu coğrafyasına hapsedilen/hapsolan Türkiye, uzun yıllar bunun en karakteristik örneğini sergilemiştir. İçinde bulunduğu bu zaafiyetten dolayı dış etkilere açık hale gelmiş ve küresel/bölgesel dalgalanmalardan olumlu ya da olumsuz birinci dereceden etkilenen ülkeler arasında yer almıştır. Dünya ekonomik buhranından sonra ekonomide devletçilik ilkesinin benimsenmesi, Avrupa'da faşizm rüzgârlarının estiği yıllarda iç siyasal sistemde faşizmi andıran birtakım korporatif düzenlemelerin yapılması, yine bununla bağlantılı olarak İkinci Dünya Savaşı sonrasında Huntington'un ikinci demokratikleşme dalgası (Huntington, 1996) olarak kavramsallaştırdığı bir dönemde tekeli tek partili bir sistemden çok partili bir sisteme geçilmesi, bu duruma verilebilecek belli başlı örnekler arasında yer almaktadır. Benzer bir tablo, uluslararası ilişkiler ve dış politika tercihleri açısından daha fazla geçerlidir.

Tarihsel açıdan bakıldığında, Türk dış politikasının yapılanmasında uluslararası konjonktürün belirgin rol oynadığı en önemli etkenlerden biri, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan iki kutuplu sistem olmuştur. Türkiye bu sistemle birlikte aktif tarafsızlık dış politika stratejisini -ki mevcut dengeler buna izin veriyordu- terk ederek bir taraf olarak Atlantik Ekseninde yer aldı. Bundan sonra uluslararası ilişkilerini, iki hücreli sistemin perspektifinden şekillendirmeye çalıştı. Tabii bu durum, Türkiye'nin dış politika özgürlüğünü, sınırlandırıcı, kapalı ve statik bir yapıya indirgedi. Bu kalıplar içerisinde Türk dış politika karar alıcılarının, yapımcılarının göz önünde bulundurdıkları temel amaç, kabaca ülke sınırlarını güvence altına almaktı. Ancak genel yöneliminde temel bir sapma göstermemekle birlikte, Türk dış politikası sabit bir çizgi üzerinde ilerlememiştir. Bu çalışmanın temel savına göre, 1950'li yılların ortalarından itibaren Türk dış politikasında katı ittifak ilişkileri sorgulanmaya başlanmış; buna paralel olarak özerkleşme arayışına girilmiştir.

Çalışmanın amacı, Türkiye'nin, genel olarak Batı Bloku özelde ise Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile arasındaki katı ittifak ilişkilerini sorgulamaya başlamasının ve bu çerçevede dış politikada nispi bir özerkleşme arayışına yönelmesinin arkasındaki dinamikleri analiz etmektir. İkincil amaç ise dinamiklerden bir kısmının özerkleşme arayışında itici bir rol oynadığını, diğer kısmının ise teşvik edici bir fonksiyon üstlendiğini göstermektir. Makale, dönemsel olarak bütün Soğuk Savaş sürecini kapsamamaktadır; 1945-1975 arasındaki dönemle sınırlandırılmıştır. Sınırlandırma yapılırken Soğuk Savaş'ın başlangıcı ile 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı esas alınmıştır. Çalışmada metodolojik olarak tarihsel-analitik yöntem benimsenmiş olup, birincil ve ikincil kaynaklar kullanılmıştır. Birincil kaynaklar arasında dönemin resmî belgeleri, lider konuşmaları ve arşiv materyalleri yer alırken; ikincil kaynaklar olarak kitaplar ve makaleler kullanılmıştır. Elde edilen veriler, betimleyici analiz yöntemiyle değerlendirilmiş ve tarihsel bağlam içerisinde yorumlanmıştır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Nispeten kavramsal olan birinci bölümde, "Soğuk Savaş" paradigması üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde, Soğuk Savaş'ın Türk dış politikasının yapılanmasında nasıl bir rol oynadığı ele alınmıştır. Son bölümde ise Türkiye'nin mutlak Batı ittifakına dayanan dış politikasını özerkleştirme çabası ve bu çabanın arkasındaki itici ve teşvik edici faktörler analiz edilmiştir.

1. Bir Paradigma Olarak Soğuk Savaş

İkinci Dünya Savaşı öncesinde dünya çok kutuplu bir yapıya sahipti. Ancak bu yapı sağlam temeller üzerine oturtulmamıştı. Uzun dönemli bir ateşkes antlaşması olarak değerlendirilebilecek Versay düzeninin (Carr, 2015) gerçekte jeopolitik bir temeli yoktu. Nitekim 1933'te Hitler'in Almanya'da iktidara gelmesi, Versay sisteminin Kissinger'ın deyimiyle, iskambil kağıtlarından yapılmış bir ev olduğunu gösterdi (Kissinger, 1998: 271). İkinci Dünya Savaşı'nda revizyonist

mihver devletlerin yenilgisi ise maalesef Avrupa'ya barış getirmedir. Savaş sonrasında uluslararası ilişkilerin koordinatlarında radikal değişiklikler meydana geldi. Her ne kadar Avrupa'nın geleneksel güçleri İngiltere ve Fransa savaşın galipleri arasında yer almışlarsa da bu ülkeler reelpolitik açıdan güçsüz bir konuma düşmüşlerdi. Savaşın gerçek galipleri ise ideolojiyle yoğrulmuş step devi Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ile savaşa sonradan girmenin ve toprakları fiili bir savaşa maruz kalmamanın avantajlarına sahip olan ABD'ydiler. Ortaya çıkan bu yapı, yüzyılı aşkın bir süre önce Alexis Tocqueville'in yazdığı Amerika'da Demokrasi adlı klasikleşmiş eserindeki öngörüsünü tescil eden bir görünüm ortaya çıkarmıştı: "Şu anda iki büyük ulus vardır. Bunlar iki ayrı yönden başlayıp aynı noktaya doğru ilerlemektedirler. Ruslar ve Amerikalılar'dan söz ediyorum... Başlama noktaları ve yolları farklı görünse de her biri Tanrı'nın iradesiyle dünyanın yarısına hakim olacaktır" (Tocqueville, 1994: 122). Şüphesiz bu paylaşım, fiziksel olmaktan ziyade nüfuz oluşturmayla -ki bu durum özellikle ABD açısından geçerlidir- ilgili olacaktır. Nüfuz alanlarının ayırım çizgisini ise, Winston Churchill'in simgesel ifadesiyle, Baltık Denizi'ndeki Stettin'den Adriyatik Denizi'ndeki Trieste'ye kadar kıta boyunca inen bir demir perde oluşturuyordu (Churchill, 1946). Buna paralel olarak dünyanın diğer bölgelerinde de ideolojik/nüfuz içerikli ayrımlar, paylaşımlar ortaya çıkmıştı. Paylaşımlar sadece bloklar arasında değil ülkeler içinde de ihdas edilmişti. Almanya, Vietnam, Kore, daha alt düzeyde olmak üzere Çin, ideolojik hatlarla ikiye ayrılmıştı. Soğuk Savaş olarak adlandırılan bu dönemde her iki blok kendi askeri, siyasi ve ekonomik örgütünü kurmuştu. Herhangi bir bloka mensup olan bir devlet, diğer blokla örgütsel bağlantıya giremiyordu. Bununla birlikte bu iki kutbun, bütün devletleri içerdiğini söyleyemeyiz. Nehru, Nasır ve Tito gibi karizmatik liderlerin önderliğinde daha çok sömürge sonrası (post koloniyalizm) devletlerin rağbet ettiği üçüncü dünya olarak da adlandırılan Bağlantısızlar Bloku oluşturulmuştu. Bağlantısızlar Bloku, iki kutuplu sistemin temel karakterini değiştirmemekle beraber sisteme belli bir ölçekte esneklik kazandırmıştı.

Savaş sonrasında ortaya çıkan küresel mücadele, modern jeopolitik teorileriyle de uyumluydu. SSCB ve peykleri Mackinder'in kara hakimiyet teorisine temel teşkil eden coğrafi kütle (heartland) kendilerine merkez edinmişken, ABD önderliğindeki Batı bloku, Spykman'ın kenar kuşak teorisinin öngördüğü alanlarda nüfuz sahibiydi. Spykman'ın teorisi aslında Almanlar'ın dünya hakimiyetini önlemek ve yayılmasını sınırlandırmak amacıyla ortaya atılmıştı. Ancak bu stratejik teori, bir step devi olan SSCB'ye karşı uygulanma şansı bulabilirdi. Çevreleme (containment) stratejisi olarak formüle edilen bu politikanın mimarları ise dışişleri bakanı George Marshall, dışişleri müsteşarı Dean Acheson (daha sonra dışişleri bakanı olacaktır) ve George Kennan'dı. Hiç kuşkusuz bu bürokrasinin görüşlerini sistematikleştiren, SSCB'de uzun yıllar diplomatik temsilcilik yapan George Kennan olmuştur. Kennan, sınırlandırma politikasının İncil'i olarak kabul edilen bu teorik çerçeveyi, uzun bir telgrafla (Long Telegram) Washington'a bildirmişti (Kennan, 1946). Daha sonra, "By X" takma adıyla Foreign Affairs dergisinde daha felsefi bir şekilde ele alınan (Kennan, 1947: 566-582) bu stratejik konsept, SSCB'nin çöküşüne kadar ABD'nin uyguladığı politikanın temel dayanağı olmuştur. Makale, yayımlama eğilimleri, uzun vadeli ve dikkatli bir şekilde kontrol altına alınan SSCB'nin, zamanla iç yapısal çelişkilerinden dolayı bir dönüşüme uğrayacağı varsayımı üzerine kuruluydu (Kissinger, 1994: 120).

Bu konseptle birlikte, geleneksel olarak Avrupa içi dengelerden uzak duran ve Birinci Dünya Savaşı'ndaki gibi savaşa dahil olsa bile daha sonra Atlantik yakasına çekilen ABD'nin dış politika parametrelerinde radikal değişiklikler meydana geldi. Uluslararası/küresel komünizmle mücadeleyi; SSCB'nin ideolojik ve fiziksel olarak yayılmasını engellemeyi önceliklerinin başına yerleştiren ABD, bunu gerçekleştirebilmek için çevreleme politikası çerçevesinde çeşitli somut adımlar attı. İlk teşebbüsler örgütsel olmayıp tek taraflı ABD inisiyatiflerine dayalıydı. İleride belirtileceği gibi Truman Dotkrini çerçevesinde Yunanistan ve Türkiye'ye yapılan yardım; savaş sonrası çöküntüye uğramış Avrupa ülkelerinin ekonomilerini rehabilite etmeyi amaçlayan Marshall Planı, bu doğrultuda atılan temel adımlardır. SSCB'nin fiziksel olarak yayılmaya başlamasıyla birlikte ekonomik hamleleri, askeri/siyasi örgütlenmeler takip etti. Bu çerçevede SSCB'nin etkinliğini sınırlandırmayı ve onu kordon altına almayı amaçlayan ittifaklar zinciri oluşturuldu: NATO, Bağdat Paketi (CENTO), SEATO.

2. Aktif Tarafsızlıktan Aktif "Taraf"a: Türkiye'nin Güvenlik Arayışı ve Atlantik Eksenine Kayışı

Türk dış politikası, Cumhuriyet'in kurulduğu yıllardan İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar güç eksenli bloklara ve yapılanmalara karşı mesafeli bir duruş sergilemiştir. Ulusal çıkarın kapsamı, daraltılarak ulusal güvenlikle özdeşleştirilmiştir. Muhafazakâr, revizyonist olmayan "yurtta sulh, cihanda sulh" prensibine dayanan bu politika çerçevesinde Türkiye, uluslararası barış ve güvenlik aktivitelerinin hemen hemen tümüne katılmıştır. Milletler Cemiyeti'ne dahil olunması, savaşı reddeden Briand-Kellog Paketi'ne ilk imza atan ülkeler arasında yer alması, Balkan ve Sadabat Paketi gibi oluşumların aktif bir üyesi olması, bu çerçevede değerlendirilebilecek örnekler arasındadır. Türkiye'nin böyle bir dış politika çizgisini benimsemesinde, yeni bir devlet olmanın verdiği savunmacı refleksler (var olanı kaybetmeme) en önemli etkenlerdir. Hiç kuşkusuz uluslararası konjonktür de bu politikanın uygulanmasına elverişliydi. Bu dönemde uluslararası sistem, keskin kutuplaşmaların olmadığı anarşik bir yapıya sahipti. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'na doğru giden bu dinamik konjonktürde birtakım kazanımlar da elde etmişti. Montrö Boğazlar Sözleşmesiyle boğazların uluslararası statüsü ulusal ölçeğe çekilirken, Kuzeydoğu Akdeniz'in uç noktasında bulunan Hatay'ın da ulusal topraklara ilhakı sağlanmıştı. Türkiye İkinci Dünya Savaşı'nda da her iki cepheden gelen baskılara rağmen tarafsızlık politikasını etkin bir şekilde sürdürmüştü (Deringil: 1994).

2.1. SSCB'nin Emperyal İstekleri

Hemen hemen aynı dönemlerde siyasal rejim değişikliğine giden SSCB ve Türkiye'nin ilişkileri, başlangıçta iyi bir düzeydeydi. Marksist literatüre emperyalizm olgusunu kazandıran Lenin'in ulusal mücadeleleri emperyalizmle mücadeleyle eşdeğer tutması, genç bir rejim olarak içeride sosyalizmi yerleştirme çabası ve bu sisteme uluslararası bir meşruiyet arayışı, SSCB'yi tarihi Rus politik çizgisinden belli bir süre için de olsa alıkoymuştu. İdeolojiyi dış politikasında önemli bir parametre olarak gören SSCB'nin içinde bulunduğu bu konjonktür, Kurtuluş Savaşı'nda milli mücadeleciler kadronun işini oldukça kolaylaştırmıştı. 16 Mart 1921 tarihinde yapılan Moskova Antlaşması'ndan sonra Doğu Anadolu'da bulunan askeri güçlerin önemli bir kısmı Batı'ya sevk edildi (Topal, 2012: 32). SSCB'den aynı zamanda ekonomik destek de gören Türkiye'nin doğu sınırını güvence altına alması, Batı cephesindeki mücadelenin en azından daha az maliyetle kazanılmasında önemli bir faktör olmuştur.

SSCB ile başlatılan bu ilişkiler, 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'yla pekiştirilmişti. Ancak Sovyetler'in Türkiye'ye yönelik bu politikası, Osmanlı-Rus ve Türk-Sovyet dönemini kapsayan uzun zaman dilimi göz önüne alındığında kısa bir parantez olup, çeyrek yüzyıl bile sürmedi. İdeolojiyle yoğrulmuş tarihi jeopolitik dürtüler tekrar harekete geçti. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrasya kara kütesinin merkezi gücü olarak ortaya çıkan SSCB, savaşta elde ettikleriyle yetinmedi. Hitler'in savaş öncesindeki misyonunu devralan Stalin, birçok ülkeye karşı yayılmacı/revizyonist politika izlemeye başladı. Türkiye de öncelikli yayılma kapsamında yer alan ülkeler arasındaydı. Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nı süresinin dolmasına 10 ay kala fesheden SSCB, 7 Haziran 1945'te de birtakım taleplerde bulunmuştu.¹ Tarihi Rus emperyal ritmiyle uyumlu SSCB'nin istekleri, Türkiye'nin egemenlik ve coğrafyasını sınırlandırmaya yönelikti. Bir taraftan 1921 tarihli Moskova Antlaşması ile belirlenen Türk-Sovyet sınırının Kars, Ardahan ve Artvin'i SSCB toprakları içerisinde bırakacak şekilde Erzurum'a çekilmesi, diğer taraftan da Türkiye'nin boğazlar üzerindeki egemenliğine ortak olmak istenilmişti (T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, 1960). Her ne kadar daha sonra vazgeçilse de

¹ SSCB, tarihsel emelleriyle örtüşen ve süreklilik ar eden bu emperyal istekleri savaşın eşliğinde ve sırasında da çeşitli diplomatik manevralarla dile getirmiştir. 25 Eylül 1939'da Moskova'ya giden Türk Dışişleri Bakanı'ndan boğazların ortak savunulması ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde Karadeniz'e kıyısı bulunmayan devletlere her zaman ve kesin kapatılmasını içeren bir değişikliğin yapılmasını istemişti (Erkin, 1968: 135-142). Bu tarihten bir yıl sonra Almanya, İtalya ve Japonya ile oluşturdukları üçlü pakta (27 Eylül 1940) SSCB'yi davet edince SSCB bu daveti kabul etmek için birtakım ön şartlar ileri sürmüştü. Bu şartlar arasında Çanakkale Boğazı dahil Türkiye'nin toprakları üzerinde üs kurmasını Almanya'nın da kabul etmesi yer alıyordu (Kissinger, 1998: 333).

(Bilge, 1999: 336-337) ileri sürülen bu emperyal istekler, Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrasına kadar SSCB'ye bakışında temel çıkış noktalarını oluşturmuştur (Akgün ve Aydın, 1999: 47).

Türkiye, SSCB'nin isteklerini reddetmekle beraber bu ülkeye karşı tek başına karşı koyabilecek yeterli kudretten de yoksundu. Türkiye'nin içinde bulunduğu bu konjonktür, dış politika stratejisinde revizyona gidilmesini beraberinde getirdi. Tarafsızlık dış politika stratejisi terk edilerek, Cumhuriyet öncesinde sık sık uygulama alanı bulan ittifak oluşturma, ittifaklara dahil olma gibi güvenlik/denge araçlarına başvurulmaya başlandı. Bu durum, aslında tarihi Osmanlı-Rus ilişkilerinin genel seyriyle de paralellik arz etmektedir. Ruslar Osmanlılarla olan anlaşmazlıklarını ikili bir çerçevede çözmeye çalışırken (Kissinger, 1994: 402), Osmanlı Devleti çok taraflı düzenlemelerle söz konusu sorunları aşmaya çalışmıştır. Bunun en karakteristik örneklerinden birisi, Kırım Savaşı'nda (1853-1856) görülmüştü. Kırım Savaşı'nın olduğu yıllarda 1815 Viyana düzenlemeleri sonucu şekillenen Avrupa Uyum politikası vardı. Bu uyumun/dengenin bozulmasını istemeyen İngiltere ve Fransa'nın desteğini alan ya da Avrupa içi dengeleri kullanan Osmanlı Devleti, savaşın akabinde toplanan Paris Barış Konferansı'nda yapılan çok taraflı antlaşmayla topraklarını güvence altına almıştı. Bu bağlamda Karadeniz askeri güç ve teçhizatın arındırılırken, Rusya'nın Eflak ve Boğdan'daki nüfuzuna son verilmişti (Zürcher, 2000: 82-84). Yakın/etkin düşmanın, uzak/potansiyel düşmanlarla dengelenmesi olarak adlandırılabilir bu politika (Davutoğlu, 2001: 67), İkinci Dünya Savaşı sonrasında da SSCB'ye karşı realize edilmeye çalışıldı.

2.2. Çevreleme Stratejisinin İlk Uygulaması: Truman Doktrini

Rusya'nın Akdeniz'e doğru yayılcı politikasına karşı tarihsel olarak dengeleyici rol üstlenen İngiltere, savaş sonrasında aynı misyonu devam ettirecek gerekli donanımdan yoksundu. Batı dünyasında ana güç eksenini Atlantik ötesine kaymıştı. Bu çerçevede İngiltere, küresel komünizm tehdidi karşısında Yunanistan ve Türkiye'deki anti komünist yönetimlere yönelik desteği artık yürütemeyeceğini Amerikan yönetimine bildirmişti (Kissinger, 1998: 420). Amerikan yönetimi (başkan ve dışişleri bürokrasisi), İngiltere'nin Rusya karşısındaki dengeleyici rolünü üstlenmeye hazırды. Ancak aynı durum, İngiliz jeopolitik mantığıyla (güç dengesi) örtüşmeyen, yalnızcılık politikası taraftarı olan Amerikan halkı ve Kongre için geçerli değildi (Divine ve diğerleri, 1994: 201-202). Başkan Truman, denge misyonunu üstlenebilmek için önce ülke içi dengeleri (checks and balances) kendi dış politika çizgisine çekmesi gerekecekti. Ancak başkanlık sisteminin öngördüğü kuvvetlerin keskin ayrımından dolayı başkanın yasa teklif etme yetkisi yetkisi yoktu. Başkanlar bu engeli mesajlar yoluyla aşmaya çalışmışlardır (Bal, 2001: 56). Önemli mesajlar, Amerikan siyasi ve dış ilişkiler literatürüne doktrin olarak geçmiştir. Bir açıdan bakıldığında, ABD'nin dış politika ve uluslararası ilişkiler alanındaki dönüşüm ve kırılma noktalarını, doktrinler üzerinden açıklamak da mümkündür.

Truman, daha sonra kendi ismiyle adlandırılan doktrinini 12 Mart 1947 tarihinde açıklarken realist söylemden ziyade Wilsoniyen bir üslup kullanmıştı: "Totaliter rejimlerin tohumları sefalet ve yoklukla beslenir. Yoksulluk ve çekişmenin kötü toprağında yayılır ve büyürler. Bir halkın daha iyi bir yaşam umudu öldüğünde tam olgunluğa ulaşırlar. Biz bu umudu canlı tutmalıyız. Dünyanın özgür halkları, özgürlüklerini korumak için bizden destek bekliyor" (Truman: 1947). Kullanılan idealist/moralist bu diplomatik dile Kongre olumlu bir yanıt (22 Mayıs 1947) vererek, Türkiye ve Yunanistan'a 400 milyon dolar yardımı öngören yasayı kabul etti. Böylece Birinci Dünya Savaşı sonrası yalnızcılık politikası uygulayan ABD ile tarafsızlık dış politika stratejisi yönünde bir politik çizgi izleyen Cumhuriyet dönemi Türkiye'si, eş zamanlı olarak ittifak oluşturma arayışı içerisine girmişlerdir. Şu farkla ki; ABD küresel çıkarlarını korumak/artırmak ihtiyacı içerisindeyken Türkiye'nin amacı, ülke sınırlarını güvence altına almaktır.

Kongre'den gereken desteği alan ABD hükümeti, yapılacak yardım için Türkiye ile 12 Temmuz 1947'de antlaşma imzaladı. Antlaşma salt ekonomik yardımı içeren bir antlaşma değildi. Zaten alınan yardımın büyük bir kısmı askeri amaçlar için kullanılacaktı. Retroperspektif bir bakış açısından bakıldığında, bu antlaşmanın Türkiye'yi NATO'ya götüren yolda önemli bir adım olduğu görülecektir (Turan ve Barlas, 2001: 650).

2.3. Soğuk Savaş'ın Kurumsallaşması ve Türkiye'nin NATO'ya Girişi

Soğuk Savaş'ın giderek keskinleşmesi sonucunda, tek taraflı yardımlara dayalı politikanın SSCB ile küresel mücadelede yeterli olamayacağını düşünen ABD, askeri ve siyasi ittifaklar oluşturmaya başladı. NATO, bu çerçevede kurulan en etkin ittifak örgütüydü. Dış politika rotasını Batı'ya doğru çeviren Türkiye'nin en öncelikli hedeflerinden biri, bu ittifaka dahil olarak güvenliğini kolektif bir semsiyenin altına almaktı. Diğer taraftan Batı ile ittifak, salt askeri ve güvenlik ihtiyacından doğmamıştı. Aynı zamanda modernleşme projesinin ve Batı'ya eklemelenmenin bir uzantısı olarak değerlendirilmiştir (Oğuzlu ve Kibaroglu, 2009: 578). Güvenlik ve ideolojik olarak kendini Batı'nın bir parçası olarak gören Türk siyasal eliti, hükümet ve muhalefet ayırımına girmeksizin ortak bir tavır sergileyerek NATO'ya dahil olmak istemiştir. Aksi takdirde, Batı'dan dışlanmış hissedecek ve daha da kötüsü dışlanmış olduğu Orta Doğu'nun bir ülkesi olma gibi psikolojik bir gerilimin içerisine girecekti.

NATO'nun kuruluşunun akabinde gerek CHP gerekse DP döneminde bu örgüte girme yönünde yapılan ilk başvurular kabul edilmemişti. Özellikle Avrupalı üyeler, kültürel/ideolojik ve farklı jeopolitik/stratejik dürtülerden hareket ederek, Türkiye'nin bu askeri organizasyona ortak olmasını istemiyorlardı. Bunlara göre, Türkiye gibi Avrupa'dan farklı kültürel kodlara sahip bir ülke, bu örgütün bir parçası olamazdı. Diğer taraftan Norveç, Danimarka ve Hollanda gibi küçük ülkeler ek sorumluluk ve risk getireceği kaygısıyla NATO'nun Türkiye'yi içerecek şekilde genişlemesini istemezken, İngiltere de Orta Doğu'daki sömürge sonrası (post kolonyalizm) bakiyesini devam ettirmek için Türkiye'nin Orta Doğu merkezli bir oluşum içerisinde yer almasını istiyordu (Gerger, 1998: 67-68; Turan ve Barlas, 2001: 651). Ancak daha sonra uluslararası ilişkilerde meydana gelen gelişmeler, ideolojik öteki SSCB ile en uzun sınıra sahip olan (Avrupa ülkeleri içinde) Türkiye'nin jeopolitik bir dışlamaya tabi tutulamayacağını gösterdi. Türkiye'yi dışlamak, bir anlamda SSCB'ye karşı uygulanan çevreleme politikasının ve Güney Doğu Avrupa'nın güvenliğinin tehlikeye girmesi demektir. O dönemlerde Türkiye'de büyükelçilik yapan George Mc. Ghee'nin sözleriyle, Sovyetler'in NATO'nun doğu ucundan aşağıya doğru askeri bir harekatta bulunmasına ancak Türkiye'nin üyeliğiyle engel olunabilirdi (Ghee, 1992: 152). Bununla bağlantılı bir diğer etken, Türkiye'nin demografik açıdan insan "malzemesi" bol olan ve gerektiğinde pazarlanabilecek bir orduya sahip olmasıydı. Nitekim Türkiye de çift kutuplu sistemin ilk ciddi çatışması olan Kore Savaşı'na 4500 asker göndererek bunu tescil etti. Özetlersek, NATO üyesi ülkeler, özellikle ABD, gerek jeopolitik gerekse ucuz ve yoğun askeri emek potansiyelinden kaynaklanan demografik nedenlerle, 16-21 Eylül'de Ottawa'da yapılan dışişleri bakanları toplantısında Türkiye ve Yunanistan'ın bu örgüte dahil olmasına karar verdi.² Bu karar doğrultusunda 18 Şubat 1952'de TBMM'de yapılan oylama sonucunun (409 evet, 1 çekimser), 19 Şubat'ta Resmi Gazete'de yayımlanmasıyla birlikte Türkiye NATO'ya katılmış oldu (TBMM, 1952:313-346; Resmi Gazete, 1952: 2809-2810).

3. Türk Dış Politikasında Özerkleşme Arayışı

Temel tercihinin Atlantik ekseninden yana yapan Türkiye'de, envanteri net olarak çıkarılamayacak şekilde ABD merkezli üs ve tesis oluşturuldu. Diğer taraftan ABD ile dış yardım ve hibe gibi konuları da içeren literatürde ikili antlaşmalar olarak adlandırılan irili ufaklı birçok antlaşma imzalandı (Sönmezoğlu, 1995: 41-57). Batı blokuyla bütünleşmeyi milli bir dış politika konsepti içerisinde gören Türkiye'nin bu dönemde karşılaştığı en büyük sorun, blok çıkarlarıyla kendi çıkarları arasında rasyonel bir uyumun nasıl kurulacağıydı. Genellikle küresel ölçekte çıkarlar peşinde koşan ve dış politikasını bu doğrultuda şekillendiren büyük bir devlet ile bölgesel çıkarları ön planda olan bir bölge devleti arasındaki ilişkiler, ortak stratejik hedeflerin zayıflaması ve bu hedeflere dair paylaşılan anlayışın ortadan kalkması durumunda kaçınılmaz olarak eski yoğunluğunu kaybeder (Sander, 2000: 114). Bu süreçte, bölge devletinin kendi bölgesel önceliklerinin daha belirgin hâle gelmesi, ilişkilerde mesafe yaratır. Zira küresel ölçekte hareket

² Bunda İngiltere'nin isteklerini karşılayacak bir ara formülün bulunmasının da payı vardı. Şöyle ki, Türkiye, İngiliz başkomutanlığı maiyetinde oluşturulacak Orta Doğu Komutanlığı'nda yer alacaktı (Sever, 1997: 78-85).

eden devlet, bölge devletinin özgül ve sınırlı çıkarlarını kendi genel ve küresel çıkar çerçevesi içinde yeniden tanımlamaya ve bütünleştirmeye yönelir. Başka bir anlatımla, başat aktörün çıkarıyla bölge devletinin çıkarı çatıştığında, bölge devleti kendi çıkarlarından fedakârlık yapmak zorunda kalmaktadır (Sönmezoğlu, 1995: 4).

Türkiye, coğrafi hinterlandına yabancılaşması pahasına ilk onlu yıllarda Batı Bloku daha doğrusu Amerikan çıkarlarıyla örtüşen bir politik çizgi benimsemişti. Türkiye çok yönlü ittifak ilişkisinden dolayı SSCB'ye karşı kendini güvenceye aldığı gibi askeri ve ekonomik yapısını da güçlendirmeye çalışmıştı. Ancak 1950'lerin ortalarından itibaren, Türkiye'nin bölgesel çıkarlarıyla ABD'nin küresel çıkarları arasında uyumlaştırma sorunu ortaya çıktı. Bu gerilimden dolayı Türkiye, mutlak Batı bağlantılı politikasını kısmi de olsa bağımsızlaştırmaya ve sorgulamaya başlamıştır. Türk dış politikasına vektörel çeşitlilik getiren bu faktörleri şu şekilde sıralamamız mümkündür: Güvenlik boyutunun değişmesi, ekonomik ilişkilerin bağımlılığa dönüşmesi ve uluslararası sistemin esneklik kazanması.

3.1. Güvenlik Boyutunun Değişimi

Tarihsel olarak Türk dış politikasının önemli bir parametresini oluşturan güvenlik kaygısı, Türkiye'nin ABD merkezli Batı Bloku'na girmesine yol açarken, aynı dış politika güdüsü, 1960'lı yıllardan sonra ise ironik bir şekilde ABD ile olan ilişkilere mesafe koymasına neden olmuştur. Kronolojik bir çizgi izleyerek burada önce Türkiye'nin nükleer bir pazarlığa konu olduğu füzeler sorununa teğet şeklinde de olsa değinilecektir. Daha sonra ise Türk dış politikasının yön arayışında, yön çeşitliliğinde bir milat olarak kabul edilen Kıbrıs sorunu ve yansımaları üzerinde durulacaktır.

3.1.1. Füzeler Krizi

Küba Krizi, Türkiye'nin güvenliğinin gerektiğinde ait olduğu eksen tarafından göz ardı edilebileceğini ve kutuplar arası mücadelede bir pazarlığa konu olabileceğini gösteren en somut örneklerden birisidir. Şöyle ki; ABD stratejik bir tehdit unsuru konumunda olan yanı başındaki Küba'ya 1961'de çıkartma yapmaya teşebbüs etmişti. Bu teşebbüse SSCB, buraya nükleer füze rampası yerleştirmekle karşılık vermişti (Divine ve diğerleri, 1993: 227). Böylece olası bir savaşı sınırlarının ötesinde tutmaya çalışan ABD, Soğuk Savaş döneminde ilk defa böyle bir tehditle karşılaşmıştı. Bir anda dünya, nükleer bir savaşın eşiğine gelmişti. Kriz sırasında Kruşçev, Küba'da konuşlandırılan füzelerin sökülmesine karşı, Türkiye'deki Amerikan Jüpiter füzelerinin kaldırılmasını istemişti. Aslında SSCB'nin bu teklifi, karşılıklılık çerçevesinden bakıldığında rasyonel ve anlamlıydı. Zira jeopolitik açıdan bir karşılaştırma yapıldığında, ABD/Küba ve SSCB/Türkiye ikiliklerinin aynı stratejik denkleme işaret ettiği açık bir şekilde görülüyordu. Türkiye, Küba kaynaklı füzeler krizinde Amerika'yı desteklemesine rağmen (Ahmad, 1976: 254) füzelerin sökülmesinin (Milliyet, 1963: 1; T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, 1963) önüne geçemedi. Füzeler Krizi, Kıbrıs sorunu öncesi ittifak ilişkilerini sorgulamanın ilk işaretlerinden biri olarak kabul edilebilir.

3.1.2. Kıbrıs Meselesi ve Johnson Mektubu

Türk dış politikasının değişmeyen kronikleşmiş gündem maddelerinden biri olan Kıbrıs sorunu, 2. Dünya Savaşı sonrasında başlayan dekolonizasyon süreciyle eşzamanlı olarak ortaya çıkmıştı. Kolonizatör İngiltere'nin buradan ayrılmasından önce karşılaşılan temel soru, koloni sonrası Kıbrıs'ın statüsünün nasıl olacağıydı. Konunun taraflarının (İngiltere, Türkiye, Yunanistan, adadaki Rum ve müslüman topluluklar) çok olması sorunun cevabını zorlaştırıyordu.

1950'li yıllarda başlayan müzakereler sonucunda, 1960 yılında İngiltere, Yunanistan ve Türkiye'nin garantörlüğünde Kıbrıs'ta uluslararası hukuk açısından yetkileri sınırlı bir devlet oluşturuldu. Anayasa, Carl J. Friedrich'in ifadesiyle, bir tür "korporatif federalizm"i öngörüyordu (Friedrich, 1968: 124). Buna göre yönetsel ve temsili kurumlar, başka bir anlatımla kamusal hizmetler Türk ve Rum toplulukları arasında paylaşılacaktı (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1964). Ancak Soğuk Savaş'ın keskin koşulları altında oluşturulan ve etnik/dini kimlikleri kurumsallaştırmaya dayanan bu anayasal/yönetsel yapı, bir metin olmaktan öteye geçemeyecekti. Nitekim Makarios'un, Türk toplumuna tanınan anayasal temsil ve güç paylaşımı mekanizmalarının daraltılmasını ve devlet yetkisinin merkezileştirilmesini öngören 13 maddelik değişiklik teklifi (Cyprus Government, 1963),

bunun somut göstergesiydi. Bu teklifin üzerinden çok geçmeden Türk topluluğuna yönelik saldırılar başlatıldı (Milliyet, 1963:1).

Jeopolitik çerçeveden bakıldığında Kıbrıs, Türkiye'nin manevra alanını genişletecek, Akdeniz havzasında kıtalararası stratejik güvenliğini artıracak bir öneme sahipti. Bunun yanı sıra Kıbrıs, Türk-Yunan dengeleri açısından da göz önünde bulundurulması gereken hassas bir konumdaydı. Adadaki dengenin Rumlar lehine değişmesi, 1947'de İtalya'dan devraldığı 12 adayla birlikte Ege denizindeki denetimini artıran Yunanistan'ın Türkiye'yi Akdeniz'de benzer bir denetimle karşı karşıya bırakacaktı. Türkiye, gerek dış güvenlik hattını sağlamlaştırmak gibi jeopolitik zorunluluklar, gerekse bölgedeki Türk unsurunun can güvenliğini temin etme sorumluluğu çerçevesinde müdahalede bulunmak istedi. Ancak Türkiye'nin garantör ülke sıfatıyla tasarladığı bu girişim, 1964 yılında blok içi frenle karşılaştı. Johnson mektubu bunun en yalın ifadesiydi. Johnson mektubunda özetle, Truman Doktrini çerçevesinde Türkiye'ye verilen yardımın ABD'nin izni olmadan kullanılmayacağını ve SSCB'nin soruna taraf olması durumunda NATO üyesi ülkelerin Türkiye'yi savunma konusunda garanti veremeyeceğini belirtmişti. Uzun yıllar bütün dış politikasını Batı ittifakının çıkarlarıyla özdeşleştiren Türkiye, bu diplomatik nota karşısında hayal kırıklığına uğramıştı (Milliyet, 1966: 1-7). Bu verili durum, Türkiye'nin bölgesel ve ulusal çıkarlarının, Batı ittifakı ile mutlak anlamda özdeşleştirilemeyeceğinin, konjonktürel olarak blok çıkarları içerisinde eriyebileceğinin açık bir kanıtıydı. Füzeler Krizi, ABD ile olan ittifakta kuşku meydana getirirse de asıl dönüm noktasını bu mektup oluşturmuştur. ABD'ye yönelik koşulsuz olumlu yaklaşım ve mutlak bağlılık, kamuoyunda ve devlet nezdinde sorgulanır hale gelmiştir (Harris, 2004:69-70).

Türkiye, Kıbrıs sorununda yalnız mensubu olduğu bloktan değil coğrafi, tarihi ve kültürel hinterlandındaki İslam-Arap ülkelerinden de destek alamamıştı. Bunun en somut örneği, 1965 yılı Aralık ayında BM Genel Kurulu'nda yapılan Kıbrıs'a ilişkin oylamada görülmüştü. Sovyet Bloku ülkeleri bile tarafsız kalırken (Bölükbaşı, 2001: 290), bölge ülkeleri Türkiye'nin müdahale hakkını sınırlayan karar (dış müdahaleleri gayrimeşru görme) doğrultusunda tavır (oy vererek ya da tarafsız kalarak) takınmışlardı (United Nations General Assembly, 1965: 11). Elbette blok halindeki bu diplomatik duruş nedensiz değildi. Tarihsel kayıtlar açısından bakıldığında, Türkiye'nin de benzer diplomatik yaklaşımlar sergilediği görülmektedir. İsrail'i ilk tanıyan müslüman devlet olan Türkiye (T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı: 1949), bağımsızlığa önem veren bir ülke olarak bölgedeki kimi bağımsızlık hareketlerine de karşı kayıtsız kalmıştı. Cezayir, bunun simgesel örneğiydi. Türkiye bağımsızlık mücadelesi veren Cezayirli'lere karşı, sömürgeci Fransız mandasını desteklemişti (Gönlübol ve diğerleri, 1996: 290). Diğer taraftan Türkiye'nin, Bağlantısızlar Bloku karşısında olumsuz bir tutum takınması, bir tehdit olarak algılanan Bağdat Pakti'nin (CENTO) aktif bir üyesi olması, ABD'nin Orta Doğu'ya nüfuz etmesinin resmi belgesi olan Eisenhower Doktrini'ni desteklemesi, başta Mısır olmak üzere Arap ülkeleri tarafından hiç de iyi karşılanmamıştı. Türkiye, bir nevi Batı'nın Orta Doğu'daki lejyoneri olarak görülüyordu.

Her şeyi Doğu-Batı ekseninde değerlendirmeye çalışan Türkiye, Johnson Mektubu sonrasında karşı karşıya kaldığı yalıtılmışlıktan dolayı ortaya çıkan maliyeti gidermek için İslam dünyasına yönelik dış politika reflekslerinde değişikliğe gitmek zorunda kalmıştır. Türkiye, Orta Doğu'ya açılmanın ilk önemli uygulamasını, 1967 Arap-İsrail savaşı sırasında gösterdi. Açık bir şekilde müslüman ülkeler yanında yer alan Türkiye, topraklarındaki üslerin Amerika tarafından İsrail'e lojistik yardım için kullanılmasına izin vermedi. 1967 Arap-İsrail savaşından iki yıl sonra 1969 yılında El-Aksa Camisi'nin yakılması üzerine toplanan İslam Konferansı Zirvesi'ne dışişleri bakanlığı düzeyinde katılmıştı (Yavuz, 2001: 573).

3.2. Ekonomik İlişkilerin Bağımlılığa Dönüşmesi

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde sadece askeri ve siyasi değil ekonomik alanda da Batı'ya eklenme süreci içerisine girilmişti. Türkiye'ye, küresel kapitalizm içerisinde "çevre ülke" rolü verilmişti. Kalkınmanın, tarım ve tarıma dayalı hafif endüstri sektörü üzerinden gerçekleştirilmesi istenilmişti. Türkiye, Batı'dan sağlanan Marshall Yardımı ve teknik destekler sayesinde özellikle Demokrat Parti iktidarının ilk yıllarında, tarımın modernizasyonu ve hafif sanayi sektörünün gelişimi yoluyla hızlı bir kalkınma sürecine girdi. Yoğun traktör ithalatı, işlenmeyen arazilerin

tarıma açılması, tarıma verilen finansal destekler, sulamaya dönük altyapı yatırımları, tohum ıslahı çalışmaları ve ürünlerin iç ve dış piyasaya sevkini kolaylaştıracak bir karayolları ağının kurulması, tarımsal üretimde önemli bir artış sağladı. 1950-1952 döneminde üretim %80 oranında yükseldi. Kore Savaşı'nın getirdiği uygun dış ticaret konjonktürü, Türkiye'nin dış ticarettten elde ettiği döviz gelirlerini artırarak hem tarım sektörünü hem de genel milli geliri besledi. DP'nin uyguladığı ekonomik kalkınma modelinin sonuçları, 1953 yılında zirve noktasına ulaşmıştı. Makroekonomik göstergeler açısından parlak bir tablo ortaya çıkmıştı. 1951-1953 döneminde 3 yıllık bir süre içerisinde milli gelirden toplam % 35.9'a varan oranda bir artış sağlanmıştı. Bu artışta, başta tarım sektörü olmak üzere, sanayiden finansa kadar ağırlıkları değişmekle beraber bütün sektörler pay sahibi olmuştu (Bal, 2017: 107-115).

Ancak bu yüksek büyüme temposu sürdürülemedi. Sürükleyici olan tarım sektörü, yaşanan kuraklıktan oldukça fazla etkilenmişti. Bunun sonucunda 1954 yılında tahıl ve bakliyat üretimi 1951 seviyesinin altına düştü. Bu durum ihracatı da olumsuz etkiledi. Rekolteadaki %30'luk azalma milli gelirden %10'luk bir daralmaya yol açtı. Bu tablo, yatırımların ve ithalatın finansmanı sorununu beraberinde getirdi. Enflasyon yükseldi ve mal kıtlığıyla karşılaşıldı. ABD ise biçilen rolün dışına çıktığı gerekçesiyle talep edilen krediyi Türkiye'ye vermedi (Bal, 2017: 115-124). 1958 yılında yapılan devalüasyon ile birlikte Türkiye ekonomisi, küresel mali sistemle yeniden uyumlanma sürecine girmek zorunda kalmıştır. Bu bağımlılığın getirdiği riskleri aşmak amacıyla Türkiye dış ekonomik ilişkilerini çeşitlendirme arayışına girdi. 1958'den itibaren SSCB ile başlayan yakınlaşmalar, 1963 yılına gelindiğinde yerini somut adımlara bıraktı. Suat Hayri Ürgüplü başkanlığında Türk Parlamento Heyeti'nin yaptığı ziyareti, 1972 yılına kadar (1972 dahil) dışişleri bakanlığı, başbakanlık (Yön, 1965a: 4), devlet başkanlığı gibi üst düzeyde yapılan karşılıklı ziyaretler takip etti. Birbirlerinin rejimlerine, karşılıklı saygı ve "bir arada yaşama" ilkesi çerçevesinde (Turgut, 1992: 314-315; Yön, 1965a: 4) geliştirilen ilişkiler, ekonomik alanda da yansımaları buldu. Bu doğrultuda demir çelik, alüminyum fabrikası ve petrol rafinerisi kurulması için SSCB ile anlaşmaya varıldı (Furkan, 2022: 143-144). Dış ticaret hacminde görece olarak büyük bir artış yaşandı. Örneğin 1961 ve 1966 yılı verileri karşılaştırıldığında dış ticaret hacminde 3.5 kat bir artış olduğu görülmektedir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, 1967).

Türkiye bu dönemde blok içi ile olan ilişkilerde de yeni açılımlar sağlamaya çalışmıştır. Almanya'nın endüstriyel atılımları sonucu artan işgücü ihtiyacı, Türkiye'den işgücü talebini de beraberinde getirmişti. Türkiye, emek ihracıyla birlikte bir taraftan işsizliği azaltırken diğer taraftan da belli bir ölçekte de olsa çok ihtiyaç duyduğu döviz ihtiyacını gidermeye çalışmıştır (Köni, 1994: 43). Türkiye, Avrupa ile ilişkilerini sadece bireysel, ülke bazında değil bir bütün olarak kurumsal/örgüt düzeyinde de geliştirme yoluna gitmiştir. Almanya'ya işgücü sevkıyla aynı dönemlerde AET (Avrupa Ekonomik Topluluğu) ile ortaklık anlaşması imzalayarak, AB sürecinin (Ortaklık Anlaşması-Katma Protokol-Tam Üyelik Başvurusu - Gümrük Birliği - Katılım Ortaklığı Belgesi) tohumlarını atmıştı.

Kıbrıs sorununda karşılaştığı yalıtılmışlıktan sonra Orta Doğu politikasında revizyona giden Türkiye, 1973 küresel petrol kriziyle beraber bu revizyona ekonomik unsuru da dahil etmiştir. Ham petrol fiyatlarının hızla artması, Arap-İsrail ilişkilerinde Türkiye'nin tavrını daha da netleştirmiştir. Petrole aktarılan ekonomik kaynakları, bölge ülkelerine tüketim maddeleri ihraç ederek karşılama yoluna giden Türkiye, bunun için Filistin davasını daha yüksek diplomatik sesle seslendirmeye çalışmıştır (Armaoğlu, 1984: 549-550; Yılmaz, 1998: 49) Bu dönemde Türkiye-Orta Doğu ilişkilerinde yaşanan olumlu gelişmeler, iç siyasi sistemle de uyumluydu. Şöyle ki, islami hassasiyetlerinden dolayı Filistin sorununa daha duyarlı olan MSP, dönemin hükümetinde iktidar ortağıydı.

3.3. Uluslararası Sistemin Esneklik Kazanması: Detant Süreci

Doğu-Batı eksenine dayanan iki kutuplu sistem, 45 yıllık periyot içerisinde siyah-beyaz bir çizgi üzerinde devam etmemiştir. Özellikle 1960'lı yıllardan itibaren sistemin her iki tarafındaki çeşitli açılımlar, uluslararası ilişkiler literatürüne yeni bir kavram ekledi: Detant (Yumuşama) (Kissinger, 1998: 697-724). Yumuşama sürecinin arka planında birçok dinamik rol oynamıştır. Bunları, Kruşçev'in küresel ilişkilerde barış içinde bir arada yaşama ilkesini benimsemesi (Kruşçev, 1961:41-62), bir nevi intihar tehdidine dayalı topyekûn misilleme stratejisinin ABD tarafından terk edilmesi,

füzeler krizinden sonra Küba ve Türkiye'den füze rampalarının karşılıklı olarak sökülmesi, nükleer silahlanmanın sınırlandırılmasına yönelik ABD ile Sovyetler Birliği arasında yapılan SALT 1 (daha sonra SALT 2) Antlaşması (Time, 1972), Kıta Avrupası'nda neo-bonapartist de Gaulle'un NATO'nun askeri kanadından çekilmesi, ABD'nin, küresel mücadelenin ideolojik olmaktan çok jeopolitik olduğunu gösteren açılımı ve Bağlantısızlar Bloku'nun üçüncü aktör olma yönündeki çabaları şeklinde sıralamak mümkündür. Bütün bu etkenler AGİK süreciyle zirve noktasına ulaşmıştı.

Uluslararası sistemin yapısında meydana gelen esneme eğilimlerini göz ardı ederek, Türk dış politikasında yapılan yön sorgulamasını, üslup değişimini, farklı alanlara açılımını anlamlandırabilmek mümkün değildir. Aksi takdirde çok defa yapıldığı gibi rasyonel bir çerçeveye oturtulamayan bir olaylar yığınıyla karşılaşmış olunur. İki kutuplu sistemin karakterinde meydana gelen elastiklik, Türk dış politikasına birbirini koşullayan çift yönlü etkide bulunmuştur. Bunlardan birincisi, ABD'nin Türkiye'nin stratejik konumuna verdiği önemin nispi olarak azalmasıdır. Burada Kıbrıs örneğinden hareket ederek şöyle bir tespitte bulunmak herhalde yersiz sayılmaz. Kutuplaşmanın kalın çizgilerle ayrıldığı bir dönemde Türkiye Kıbrıs'a müdahalede bulunmaya teşebbüs etseydi, ABD Türkiye'ye karşı sert bir tavır takınmazdı. Bununla ilintili olarak, eğer detant süreci olmasaydı Türkiye Kıbrıs'a müdahale etmeye teşebbüs eder miydi ya da sorun bu aşamaya getirilir miydi sorusu da pek ala sorulabilir. Uluslararası iklimle birlikte geriye dönük bir okuma yapıldığında bu soruya, kolaylıkla hayır cevabı verilebilir.

Kıbrıs sorununun 1958-1960 yılları arasında karşılıklı ödünlere dayalı müzakerelerle ve bir antlaşmayla sonuçlanmasında dönemin konjonktürünün önemi büyüktür. Bu dönemde Soğuk Savaş en haki rengiyle Orta Doğu'da yansımaları bulmuştu. Domino teorisi uyarınca bölgede, Türkiye'yi de yakinen ilgilendiren art arda olaylar meydana gelmeye başlamıştı. Rejim değişikliğine giden Irak, Bağdat Paketi'nden (paktın tek Arap ülkesiydi) ayrılarak Batı karşıtı nasyonal sol cepheye kaymıştı. Mısır ve Suriye, Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni kurmuşlardı. ABD, Lübnan ve Ürdün'de çıkan iç savaş sonucunda, Eisenhower Doktrini (Divine, 1981: 71-105) çerçevesinde bölgeye doğrudan müdahil olmuştu. Sarmal halindeki bu olaylar, Doğu Akdeniz'in güvenliği açısından stratejik üs konumunda olan Kıbrıs'ın bir çatışma alanı olma ihtimalini ortadan kaldırıyor.

Yumuşama sürecinin Türkiye bağlamında ikinci etkisi, Türkiye'nin karşılaştığı sorunları çözmede dış politika bürokrasisinin/karar alıcılarının alternatif mekanizmalar üretmesine konjonktürel bir ortam sağlamasıdır. Füzeler Krizinde (Hüsem, 2024: 41) Soğuk Savaş'ın pür haliyle devam etmesini savunan Türkiye'nin, ilerleyen dönemde SSCB'ye açılması, bu çerçevede değerlendirilebilir.

3.4. Dış Politikaya Kamuoyunun İlgisinin Artması

Dış politika, herkesin üzerinde konsensüse vardığı, siyasal karar alıcıların aldıkları kararların tartışılmaz olduğu bir alan olarak görülüyordu. Elbette halkın dış politikaya ilgisinin az olması, sadece dış politikanın iyi korunaklı "milli bir tabu" olarak algılanmasının bir sonucu değildi. Uluslararası ilişkilerin günlük, rutin hayatın dışında uzakta bir yer olarak kabul edilmesi de aynı oranda etkiliydi. Ancak 1960'lı yıllardan itibaren dış politika, kamuoyu tarafından sorgulanma / tartışılma sürecine girmiştir. Bu sürecin arkasında, 1961 Anayasası'nın getirdiği anayasal haklar, üniversite-öğrenci merkezli dünyadaki 68 kuşağı hareketinin Türkiye'ye yansımaları ve sol fikrin giderek gelişmesi gibi birçok dinamik yer almıştır. Özellikle sol düşüncenin önde gelen yayın organlarından biri olan Yön dergisinin işlediği temalardan biri, dış politika olmuştur. Dergide NATO ve Amerikan eksenli politikalara eleştirel yaklaşım ve Batı dünyasına karşı anti-empyralist bir tutum benimsenmiştir.³ Şunu da belirtmek gerekir ki, bu sorgulama yalnız parlamento dışından değil, içinden de gelmiştir. TİP gibi sistem dışı (parlamento dışından doğma anlamında) bir partinin 1965 seçimlerinden sonra meclise girmesi ve söylem olarak anti empyralist bir çizgi benimsemesi (Aybar, 2014: 237-239), yine dış politikada benzer bir yaklaşıma sahip

³ Bu çerçevede birçok yazı kaleme alınmıştır. Bunlardan bazıları şöyledir: Avcıoğlu, 1964: 5; Avcıoğlu, 1965a: 3; Avcıoğlu, 1965b: 8-10; Avcıoğlu, 1965c: 8-9; Avcıoğlu, 1965d: 5-9; Avcıoğlu, 1966: 3; Aydemir, 1963: 8-10; Çamlı, 1964: 3; Çamlı, 1965: 16; Naci, 1965a: 5; Selçuk, 1965: 4; Yön, 1964: 4-5; 3; Yön, 1965b: 2; Soysal, 1963: 6; Yön, 1965c: 2; Yön, 1965d: 4-5; Yön, 1965e: 4-6; Naci, 1965c: 8-10; Yön, 1965f: 4-5; Yön, 1965g: 4-5; Yön, 1965i: 3.

islami/muhafazakâr çevrelerin siyasi temsilcisi olan MNP-MSP'nin mecliste temsil imkânı bulabilmesi gibi faktörler, dış politikaya yönelik tartışmaları teşvik etmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Süreklilik ve değişim olgularının birlikteliği, Türk dış politikasının temel karakterini oluşturmaktadır. Makro perspektiften bakıldığında, inceleme konusu olan 1945-1975 döneminde de benzer bir durumun geçerliliğini sürdürdüğü kolaylıkla söylenebilir. Türk dış politikasının yapılanmasında önemli bir yeri olan güvenlik endişesi, bu dönemde de önceliğini muhafaza etmiştir. Tabii ki boyut değiştirerek. Türkiye, Soğuk Savaş öncesi güvenliğini ittifaklara, savaşa girmeyerek tarafsızlık politikası çerçevesinde sağlarken, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan iki kutuplu sistemde bunu, ittifak oluşturarak yürütmeye çalışmıştır. Görüldüğü üzere bir değişim gibi görünen ittifak içerisine girme, bir anlamda sürekliliği başka bir format altında (küresel değişimlerle uyumlu olarak) devam ettirmekten başka bir şey değildir. Yani dış politikanın amacından ziyade kullanılan enstrümanlarda bir değişikliğe gidilmiştir.

Türk dış politikasında süreklilik arz eden bir diğer unsur, bir toplumsal proje olarak görülen batılılaşmadır. Değişen konjonktür, dengeler ve uluslararası ilişkilerin ritmine rağmen batılılaşma, dış politikanın sosyolojik boyutu olmaya büyük ölçüde devam etmiştir. Batı'da ortaya çıkan uluslararası siyasi, askeri, ekonomik örgütlere katılma ve ekonomi politliğini buna göre uyarlama, yapılan tercihin araçları olarak görülmüştür. Bu dönemde göze çarpan en önemli unsur, "Batı'ya rağmen batılılaşma"nın yerine, "Batı ile birlikte batılılaşma"nın ikame edilmeye çalışılmasıdır. Türkiye'nin, ideolojik ve jeopolitik çatışmanın stratejik hattında bulunması, bu süreklilik içerisindeki değişimde katalizör rolü oynadığı söylenebilir.

Bütün bu süreklilik unsurlarının yanında 30 yıllık (1945-1975) Türk dış politikası çizgisinde farklı arayışlar içerisine de gidilmiştir. Arayışın kırılma noktasını ise, mensubu olunan blokun çıkarlarıyla kendi milli çıkarları arasında ortaya çıkan uyumlaştırma sorunu belirlemiştir. Kıbrıs meselesi, Füzeler Krizi ve ABD ile ekonomik ilişkilerin bağımlılığa dönüşmesi, ayrışmanın ortaya çıkmasına yol açan temel unsurlar olarak öne çıkmıştır. Bu temel başlıklarda, Atlantik Eksen'i'nin çıkarları, milli çıkarlar üzerinde baskın bir hal almaya başlayınca karar alıcılar ve kamuoyu, tek yönlü politikayı ve mutlak ittifak ilişkisini sorgulamaya başlamış ve bu çerçevede dış politika özerkleştirilmeye çalışılmıştır. ABD ve SSCB arasında yaşanan yumuşama (detant) süreci ve Türkiye'de kamuoyunun dış politikaya artan ilgisi de, özerkleşme arayışında işlevsel ve teşvik edici bir rol üstlenmiştir. Özerkleşme arayışı çerçevesinde Türkiye, tarihi ve jeoekonomik bir hinterlandı olan Orta Doğu'ya ve güvenlik konseptini belirlemesinde baskın bir unsur olan SSCB'ye yönelik ilişkilerinde değişikliğe gitme ihtiyacı hissetmiştir. Ancak söz konusu bu değişiklik, Türkiye'nin NATO ve ABD ile tesis ettiği stratejik ittifakı riske atacak bir boyuta vurdurulmamıştır.

Kaynakça

- Ahmad, F. (1995). *Modern Türkiye'nin doğuşu* (Y. Alogan, Çev.). İstanbul: Sarmal Yayınları.
- Ahmad, F., & Ahmad, B. T. (1976). *Türkiye'de çok partili politikanın açıklamalı kronolojisi (1945-1971)*. Ankara: Bilgi Yayınları.
- Akgün, M. (1999). *Türkiye-Rusya ilişkilerindeki yapısal sorunlar ve çözüm önerileri (TÜSİAD-T/99-264)*. İstanbul: TÜSİAD.
- Armaoğlu, F. (1984). *20. yüzyıl siyasi tarihi: 1914-1980*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Armaoğlu, F. (1991). *Belgelerle Türk-Amerikan münasebetleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ataseven, A. R. (2001). Türkiye'nin güvenliğinde Akdeniz ve Kıbrıs'ın stratejik önemi. *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, 367, 42-51.
- Aydemir, Ş. S. (1963). Türk sosyalizminin ilkeleri. *Yön*, 56, 8-2.
- Avcioğlu, D. (1964). Atatürk'ün dışişleri bakanı anlatıyor. *Yön*, 83, 5.
- Avcioğlu, D. (1965a). Emperyalizmin çeşitleri. *Yön*, 98, 3.
- Avcioğlu, D. (1965b). Emperyalizmi Tanıyalım. *Yön*, 109, 8-10.
- Avcioğlu, D. (1965c). Halkçı, devletçi, devrimci ve milliyetçi kalkınma yolu, *Yön*, 111, 8-9.
- Avcioğlu, D. (1965d). Türkiye'deki Amerikan üsleri. *Yön*, 139, 5-9.

- Aybar, M. A. (2014). *Türkiye İşçi Partisi tarihi* (K. Koçak, Haz.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bağcı, H. (2001). Demokrat Parti'nin Ortadoğu politikası. *Türk dış politikasının analizi içinde* (Ed. F. Sönmezoğlu) İstanbul: Der Yayınları, 101-133.
- Bal, B. (2017). *Aydın-siyaset ilişkisi bağlamında Hürriyet Partisi*. yayınlanmamış doktora tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bal, B. (2001). *İstikrarsız parlamentarizme karşı başkanlık sistemi*. İstanbul: Der Yayınları.
- Bilge, A. S. (1992). *Güç komşuluk: Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkileri (1920-1964)*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Bölükbaşı, S. (2001). Kıbrıs uyuşmazlığı ve BM: 1954-1996 arası barışçı çözümsüzlük. *Türk dış politikasının analizi içinde* (Ed. F. Sönmezoğlu) İstanbul: Der Yayınları, 281-305.
- Carr, E.H. (2015). *Yirmi yıl krizi: 1919-1939* (C. Cemgil, Çev.). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Churchill, W. (1946). *Sinews of Peace*. The National Archives. <https://www.nationalarchives.gov.uk/wp-content/uploads/2019/05/FO371-51624.jpg>. (01.12.2025).
- Cyprus Government. (1963). *(13 Points, 30 November 1963)*. Government of Cyprus. <https://www.gov.cy/media/sites/16/2024/07/13-points.pdf>. (15.12.2025).
- Çamlı, İ. (1964). Türk dış politikası belirli bir felsefeye dayanmalıdır. *Yön*, 86, 3.
- Çamlı, İ. (1965). Yalnızlığa doğru. *Yön*, 107, 16.
- Davutoğlu, A. (2000). Türk-AB ilişkisinin stratejik boyutları. *Yeni Türkiye*, 35, 491-497.
- Davutoğlu, A. (2001). *Stratejik derinlik*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Deringil, S. (1994). *Denge oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin dış politikası*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Divine, R. A. (1981). *Eisenhower and the Cold War*. New York: Oxford University Press.
- Divine, R. A. ve diğerleri (1994). *Geçmişte ve günümüzde Amerika* (İ. Dağı, Çev.). Ankara: Dış Politika Enstitüsü.
- Erkin, F. C. (1968). *Türk-Sovyet ilişkileri ve boğazlar meselesi*. Ankara: Başnur Matbaası.
- Friedrich, C. J. (1968). *Trends of federalism in theory and practice*. New York: Praeger.
- Gerger, H. (1998). *Türk dış politikasının ekonomi politiği*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Ghee, G. Mc. (1992). *ABD-Türkiye-NATO-Ortadoğu* (B. Çorakçı, Çev.). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Gönlübol, M., vd. (1996). *Olaylarla Türk dış politikası*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gürel, Ş. S. (1993). *Tarihsel boyut içinde Türk-Yunan ilişkileri (1821-1993)*. Ankara: Ümit Yayınları.
- Harris, G. S. (2004). Turkish-American relations since the Truman Doctrine. in *Turkish-American relations: Past, present and future*. (Eds. M. Aydın & Ç. Erhan) London: Routledge, 66-88
- Hasgüler, M. (2002). Akdeniz'in kıdemli ve yaşlı krizi: Kıbrıs. *Foreign Policy*, Ocak-Şubat, 54-65.
- Huntington, S. P. (1996). *Üçüncü dalga: Yirminci yüzyıl sonlarında demokratlaşma* (E. Özbudun, Çev.). Ankara: Yetkin Yayınları.
- Hüsem, S. (2024). Küba krizi ve jüpiter füzelerinin Türkiye'den çekilme kararı. *ETÜT Dergisi*, 8, 29-44. <https://doi.org/10.52003/etut.2024.43> (15.01.2026).
- İnalçık, H. (2000). Modern Avrupa'nın gelişmesinde Türk etkisi. K. Karpat (Haz.), *Osmanlı ve dünya içinde*. İstanbul: Ufuk Kitapları.
- Kaya, F. (2022). 1965-1971 yılları arası Türkiye'nin çok yönlü dış politika perspektifinde Sovyetler Birliği ile ilişkileri. *TESAM Akademi Dergisi*, 9(1), 131-153. <https://doi.org/10.30626/tesamakademi.1065494>. (10.01.2026).
- Kissinger, H. (1994). Reflections on containment. *Foreign Affairs*, 73(3), 113-130.
- Kissinger, H. (1998). *Diplomasi* (İ. H. Kurt, Çev.). Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Kennan, G. F. (1946, February 22). *Long Telegram* [Telegram]. National Security Archive, The George Washington University. <https://nsarchive.gwu.edu/document/21042-long-telegram-original>. (02.12.2025).
- Kennan, G. F. (1947). The sources of Soviet conduct. *Foreign Affairs*, 25(4), 566-582. <https://msuweb.montclair.edu/~lebelp/1947GeorgeFKennanTheSourcesOfSovietConduct.pdf>. (05.12.2025).

- Khrushchev, N. S. (1961). *Report of the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union to the 22nd Congress of the CPSU*. New York: Crosscurrents Press.
- Köni, H. (1994). Uluslararası ilişkilerde yeni düzensizlik ve Türk-Alman ilişkileri. *Avrasya Dosyası*, 1(2), 41-43.
- Lijphart, A. (1997). *Çağdaş demokrasiler: Yirmi bir ülkede çoğunlukçu ve oydaşmacı yönetim örüntüleri* (E. Özbudun & E. Onulduran, Çev.). Ankara: Yetkin Yayınları.
- Milliyet. (1963, 11 Nisan). Jüpiter füzelerinin sökülmesine başlandı.
- Milliyet. (1966, 13 Ocak). İnönü'nün Johnson'a cevabı.
- Milliyet. (1963, 22 Aralık). Kıbrıs'ta Kanlı Hadiseler.
- Naci, F. (1965a). Dış ticaret az gelişmiş ülkeler ve Amerika. *Yön*, 104, 5.
- Naci, F. (1965b). Emperyalizm nedir?. *Yön*, 123, 5.
- Oğuzlu, T., & Kibaroglu, M. (2009). Is the Westernization process losing pace in Turkey: Who's to blame? *Turkish Studies*, 10(4), 577-593.
- Peltesan, J. W. (1997). *Açıklamalı Amerika Birleşik Devletleri Anayasası*. Birleşik Devletler Tanıtma Dairesi.
- Resmî Gazete. (1952, 19 Şubat). *Türkiye'nin Kuzey Atlantik Antlaşması'na katılmasının onaylanmasına dair kanun* (Sayı: 8038). Ankara.
- Sander, O. (2000). *Türkiye'nin dış politikası*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Selçuk, İ. (1965). Atatürkçülük emperyalizme karşı savaş demektir. *Yön*, 137, 4.
- Sever, A. (1997). *Soğuk Savaş kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu: 1945-1954*. İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- Soysal, M. (1963). Dış politika ve parlamento. *Yön*, 52, 6.
- Sönmezoğlu, F. (1995). *ABD'nin Türkiye politikası (1964-1980)*. Der Yayınları.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı. (1967, 22 Haziran). (Cumhuriyet Arşivi, Fon 30-1-0-0, Kutu 86, Gömlek 543, Sıra 5). Ankara.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı. (1949, 24 Mart). (Cumhuriyet Arşivi, Fon 30-18-1-2, Kutu 118, Gömlek 108, Sıra 3). Ankara.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (1963, 22 Nisan). (Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, Fon: 54, Kutu: 1363, Gömlek: 9428, Belge: 18). Ankara
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı. (1960, 8 Temmuz). (Cumhuriyet Arşivi, Fon 571, Kutu 35868, Gömlek 141642, Sıra 1). Ankara.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (1964). *Kıbrıs anlaşmaları ve son gelişmeler*.
- Time. (1972, June 5). *The Nation: Slowing Down the Arms Race*. <https://time.com/archive/6839785/the-nation-slowing-down-the-arms-race/> (25.12.2025).
- Tocqueville, A. de. (1994). *Amerika'da demokrasi* (İ. Sezai & F. Dilber, Çev.). Ankara: Yetkin Yayınları.
- Topal, C. (2012). *Milli Mücadele'de Türk-Rus ilişkileri*. Murathan Yayınevi.
- Truman, Hary S. (1947, March 12). *Recommendation for assistance to Greece and Turkey*. <https://catalog.archives.gov/id/2668751> (11.02.2026).
- Turan, İ., & Barlas, D. (2001). Batı ittifakına üye olmanın Türk dış politikası üzerindeki etkileri. *Türk dış politikasının analizi içinde* (Ed. F. Sönmezoğlu) İstanbul: Der Yayınları, 647-662.
- Turgut, H. (1992). *Demirel'in dünyası*. İstanbul: ABC Ajansı Yayınları.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1952, 18 Aralık). *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi* (IX. Dönem, Cilt 18, Toplantı 2, 41. Birleşim). Ankara.
- United Nations General Assembly. (1965). *Question of Cyprus*. <https://digitallibrary.un.org/record/847118?ln=en&v=pdf#files> (14.02.2026).
- Yavuz, M. H. (2001). Türk-Arap ilişkileri ve Filistin sorunu. *Türk dış politikasının analizi içinde* (Ed. F. Sönmezoğlu) İstanbul: Der Yayınları, 567-583.
- Yılmaz, T. (1998). Cumhuriyet döneminde Türkiye'nin Ortadoğu'ya ilişkin dış politikasının genel bir değerlendirmesi. *Türkiye Günlüğü*, 52, 43-51.
- Yön. (1964a). İnönü Moskova'ya gidecek mi?, 84, 4-5.
- Yön. (1965a). Başbakan Ürgüplü'nün İzvestiya'ya verdiği röportaj, 124, 4.
- Yön. (1965b). Amerikalılar kalkınma planını biz hazırlayalım diyorlar, 104, 2.

- Yön. (1965c). Buhran: Kıbrıs, 104, 2.
Yön. (1965d). Hükümet Kıbrıs'ı gözden çıkardı mı?, 105, 4-5.
Yön. (1965e). Kıbrıs'ı dümen suyu politikası yüzünden kaybetmek üzereyiz, 108, 4-6.
Yön. (1965f). Başbakanın Moskova gezisi, 124, 4-5.
Yön. (1965g). Anglosaksonların ihaneti, 143, 4-5.
Yön. (1966ı). Dış politika tabuları, 156, 3.
Zürcher, E. J. (2000). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi* (Y. S. Gönen, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Extended Abstract

Aim and Scope

The main objective of this study is to reveal how Turkey's close alliance with the Western Bloc in general and the USA in particular during the Cold War began to be questioned in light of the structural and conjunctural problems encountered from the mid-1950s onwards, and how this questioning gradually evolved into a search for relative autonomy in foreign policy. The study aims to analyze the dynamics underlying Turkey's tendencies to expand its room for maneuver (elements of change) without causing a break in its alliance relationships (the element of continuity). This article does not cover the entire Cold War period; it is limited to the 1945-1975 period. This limitation is based on the beginning of the Cold War and the 1974 Cyprus operation. It examines the alliance relationships that took shape following the Soviet Union's imperial ambitions, the turning points that led to questioning these relationships, and the steps taken towards the autonomization of foreign policy.

Methods

The study is conducted within the framework of a qualitative research method, adopting a historical-analytical and descriptive approach. The transformation of Turkish foreign policy during the Cold War period is examined in the context of the structural dynamics of the international system and changes in the external environment. The research draws on both primary and secondary sources. Primary sources include official documents of the period, speeches of political leaders, and archival materials, while secondary sources consist of academic books, articles, and relevant periodicals. The data obtained are analyzed through descriptive analysis and interpreted within their historical context.

Findings

The research findings reveal that Turkish foreign policy maintained its fundamental relationship with the Western alliance throughout the Cold War; however, this relationship began to be increasingly questioned, particularly from the mid-1950s onwards. The Cyprus issue, the transformation of economic relations into one-sided dependence, and the Missile Crisis stand out as the main developments that triggered the questioning of these close alliance ties. The findings also show that the détente process between the US and the USSR created a relative maneuvering space for Turkey in the international system. Parallel to this process, the increasing public interest in foreign policy provided a favorable ground supporting the pursuit of autonomy.

Conclusion

This study reveals that during the Cold War, Turkish foreign policy maintained its fundamental framework within the Western alliance, but that a quest for relative autonomy gradually became apparent within this framework. The critical point of this quest was determined by the problem of reconciliation between the interests of the bloc to which it belonged and its own national interests. The Cyprus issue, the Missile Crisis, and the transformation of economic relations with the US into dependency emerged as key factors leading to this divergence. In these key areas, as the interests of the Atlantic Axis began to dominate national interests, decision-makers and the public began to question the one-sided policy and the absolute alliance relationship, and within this framework, efforts were made to make foreign policy more autonomous. The détente process between the US and the USSR, and the increasing public interest in foreign policy in Turkey, also played a functional and encouraging role in this quest for autonomy. Within this framework, Turkey felt the need to

change its relations with the Middle East, its historical and geo-economic hinterland, and with the USSR, a dominant element in determining its security concept.